

Міністерство освіти та науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»

Історико-філологічний факультет

Кафедра української та зарубіжної літератур

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА АНАЛІЗУ
ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ: СУЧАСНІ ВЕКТОРИ
ДОСЛІДЖЕНЬ**

Збірник наукових статей

Одеса

2023

УДК 811.161.2'42 (075.8)

Рекомендовано до друку Вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
(протокол № 4 від 26 жовтня 2023 року)

Редакційна колегія

Авксентьєва Г. А., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Боєва Е. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Павлюк Н. Л., кандидат філологічних наук, викладач – відповідальний редактор.

Яремчук Н. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Рецензенти

Шевченко Т. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Олексенко В. П. – доктор філологічних наук, професор кафедри української і слов'янської філології та журналістики Херсонського державного університету.

Теорія та практика аналізу художнього тексту: сучасні вектори досліджень : збірн. наук. статей. Одеса : Університет Ушинського, 2023. 203 с.

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2023

- Modes / A. Fowler. Cambridge: Harvard Univ. Press, 1982. 216 p.
5. Keszthelyi Tibor A detectivetr tenet anatomiaja. Budapest, 1979. 272 p.
  6. OnlyArt Словник літературознавчих термінів. URL: <https://onlyart.org.ua/dictionary-literary-terms/detektyv/> (дата звернення 27.04.2023).
  7. Todorov Tzv. The Typology of Detective Fiction. *The Poetics of Prose*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1977. P. 42– 52.

Тетяна КРУПЕНЬОВА,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української філології
та методики навчання фахових дисциплін
Університету Ушинського
Олена ПЕТРОВА,
магістрантка 1 р. н.
історико-філологічного факультету
Університету Ушинського

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СИНТАКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 9 КЛАСУ

Найважливішим завданням загальної середньої освіти ХХІ століття є оптимізація освітнього процесу, під час якого пріоритетним стає формування наукової картини світу, культури розумової діяльності, інноваційного стилю мислення, креативного потенціалу, національної свідомості й самосвідомості, патріотичних почуттів, активної громадянської позиції. Підготовка учнів до соціалізації, творчої діяльності, професіоналізації, організації й самоорганізації навчання упродовж життя, на що зорієнтовують законодавчі та нормативні документи (Закон України «Про повну загальну середню освіту» [5], Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття), Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року [6], Державний стандарт базової середньої освіти [4], освітні програми з

української мови [7] тощо). Важливе місце в шкільному курсі української мови належить синтаксису, що створює умови для формування мовно-мовленнєвої компетентності. Ураховуючи те, що всі одиниці нижчих рівнів функціують у мові не самотійно, а тільки у складі одиниць синтаксису – реченнях і текстах – то значущість мовних одиниць виявляється в досягненні комунікативної мети. Ефективність процесу формування мовної компетентності учнів під час навчання синтаксису залежить від усвідомлення ними особливостей функціонування різних синтаксичних одиниць в усному й писемному мовленні, комунікативно зорієнтованого вивчення синтаксичних тем і виконання навчальних дій, спрямованих на формування в них мовної компетентності. Відтак постає необхідність удосконалення методики навчання синтаксису на уроках української мови у 9 класі закладів загальної середньої освіти.

Теоретичну базу методики формування синтаксичної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів досліджено в різних царинах: мовознавство (І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, О. Селіванова та ін.); загальна, педагогічна й вікова психологія (О. Леонтьєв, В. Кутіщенко, А. Ткачук, Н. Токарева та ін.); теорія навчання (Ю. Бабанський, Н. Бібік, Н. Бондаренко та ін.); лінгводидактика (О. Біляєв, З. Бакум, Н. Бондаренко, Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Груба, Н. Дика, О. Караман, С. Караман, М. Пентилюк, Г. Шелехова та ін.). Важливими вважаємо теоретичні положення дисертацій Т. Гнаткович, В. Зінченко, Т. Кушнір та ін., у яких розроблено методику формування мовної компетентності учнів основної школи під час вивчення синтаксичних явищ. Синтаксичну компетентність витлумачуємо як основну предметну компетентність у системі мовних знань, умінь і навичок, необхідних школярам у різних ситуаціях комунікативного дискурсу, що передбачає їхню здатність користуватися усною й писемною літературною мовою, послуговуватися необхідним арсеналом синтаксичних мовних одиниць різних структурних рівнів (словосполучення, речення, текст,

складне синтаксичне ціле), синтаксичних конструкцій певних видів і сполучних засобів (сполучникові, безсполучникові, складносурядні, складнопідрядні, складні речення з різними видами зв'язку та ін.) з урахуванням функціонально-стильових різновидів мовлення відповідно до теми, мети, ситуації спілкування, провідних жанрів комунікації тощо. актуальність окресленої в науковій розвідці проблеми детермінована об'єктивними потребами створення науково вмотивованих лінгводидактичних засад формування синтаксичної компетентностей учнів 9 класів у системі неперервної мовної освіти; вироблення конкретного методичного інструментарію та його застосування в навчально-виховному процесі; добору новітніх освітніх технологій, методів і прийомів, форм навчання синтаксису української мови.

Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретичних засад формування синтаксичної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису на компетентнісній основі.

Об'єктом дослідження є процес навчання української мови у 9 класі закладів загальної середньої освіти. **Предмет дослідження** – форми, методи, прийоми, засоби, технології формування синтаксичної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису складного речення. Для реалізації завдань використано такі **методи дослідження**: теоретичні: аналіз і синтез, зіставлення, узагальнення і систематизація лінгвістичної, психолого-педагогічної, методичної літератури з теми дослідження; емпіричні: спостереження за освітнім процесом.

Мета навчання української мови в школі полягає у формуванні компетентного мовця, національно свідомої, духовно багатої мовної особистості. Стратегічним орієнтиром удосконалення мовної освіти, одним із напрямів її модернізації є реалізація компетентнісного, особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів у навчанні мови. Саме про це йдеться в Державному стандарті базової середньої освіти [4] та чинній програмі

з української мови [7]. Кінцева мета навчання української мови – формування в учнів компетентностей, що забезпечує їм можливість успішно й результативно здійснювати мовленнєву діяльність. Надважливим складником у мовленні, на думку науковців (О. Біляєв, О. Горошкіна, С. Караман, Л. Мацько, М. Пентилюк, Г. Шелехова), вважається мовна компетентність – сукупність знань про систему мови, правила функціонування мовних одиниць у мовленні та здатність за допомогою цієї системи сприймати чужі думки, формулювати, висловлювати й передавати власні. Чільне місце в навчанні української мови належить синтаксису, у якому найповніше виявляється функційна значущість мовних одиниць та їх роль у досягненні комунікативної мети. Ефективність процесу формування мовної компетентності залежить від усвідомлення мовлення як спілкування за допомогою мовних засобів, осмислення особливостей функціонування різних синтаксичних одиниць у мовленні, їхньої конструктивної та стилістичної ролі, комунікативно зорієнтованого вивчення синтаксичних тем і виконання навчальних дій, спрямованих на сприймання і продукування усних та письмових текстів різних типів, стилів і жанрів мовлення, до впровадження на уроках мовленнєвих ситуацій. Вивченню речення, з погляду його комунікативного призначення, присвячено наукові праці вітчизняних і зарубіжних лінгвістів: С. Бевзенка, І. Вихованця, К. Городенської, С. Єрмоленко, А. Загнітка, Н. Іваницької та ін. Проблемі комунікативно зорієнтованого навчання синтаксису приділено увагу в працях таких лінгводидактів: М. Вашуленка, Т. Донченко, Т. Ладиженської, Я. Мельничайка, М. Пентилюк, К. Плиско, Г. Шелехової та ін. Провідна ідея сучасного вчення про речення – утвердження його основного місця в граматичній системі мови, виняткової ролі в мислетворчості, оформленні й донесенні думки, мовленнєвій діяльності та комунікації [2]. Мовознавці розглядають речення як складне, багатоаспектне й різнопланове утворення в усій багатовимірності його складників, що об'єднують і увінчують аспекти,

рівні та яруси мовної системи. Синтетичний характер речення як основної одиниці синтаксису, наявність у ньому конкретного й абстрактного, часткового й загального, реалізація виражальної, мислеоформлювальної й комунікативної функцій зумовлює необхідність його розгляду в кількох аспектах. Найважливіші з-поміж них – логічний, структурний, семантичний і комунікативний [3, с. 427].

Вибір лінгвістичної концепції, пов'язаної з напрямом дослідження, визначається метою й завданнями навчання мови. Тому чільне місце в сучасній граматичній теорії посідає питання системи мови, її структури, мовної та мовленнєвої семантики, когнітивістики й комунікації. Найменшою й водночас найбільш значущою комунікативною одиницею, що забезпечує реалізацію функцій мови як засобу формування, оформлення, вираження й передачі думки, є речення – основна одиниця синтаксису. У реченні фокусуються елементи всіх рівнів мови, і саме воно є найменшою одиницею спілкування. На відміну від інших рівнів та аспектів мови, синтаксис безпосередньо задіяний у процесах мислення й комунікації. Як завершальний ярус мовної системи, він дає змогу показати, засвоїти й відтворити на синтаксичному тлі функціонування одиниць різних рівнів мови. Найбагатогранніші з-поміж усіх синтаксичні одиниці, що утворюють струнку ієрархію – від словоформи до тексту. Усі засоби мови набувають комунікативної дієвості саме на синтаксичному рівні, який функційно об'єднує та інтегрує одиниці всіх рівнів мовної системи, встановлює об'єктивні зв'язки й відношення між явищами дійсності та їх сприйманням особистістю. Засвоєння синтаксису формує в учнів уявлення про структуру мови, зв'язки між синтаксичним та іншими її рівнями; дає змогу оцінити функційні можливості всіх засобів мови тощо.

Практичне значення опанування синтаксису в тому, що воно створює базу для розвитку граматичного ладу мовлення учнів, засвоєння синтаксичних норм української літературної мови; забезпечує мовленнєвий

розвиток учнів у процесі здійснення комунікативно-мовленнєвої діяльності; створює підґрунтя для оволодіння правописними навичками. Визначений Державним стандартом [4] і Програмою [7] мовний зміст, номенклатура понять та їх трактування відповідають сучасному стану мовознавчої науки. Запроваджений свого часу пропедевтичний курс синтаксису забезпечує ознайомлення учнів із необхідними відомостями і формування на їх основі вмінь і навичок, що полегшує засвоєння відповідного мовного матеріалу у 9 класі. Проте стан навчання синтаксису й пунктуації в школі не задовольняє зрослих потреб суспільства і вимог до мовної освіти. Аналіз теорії і практики, програм, підручників і посібників в аспекті досліджуваної проблеми дає підстави стверджувати, що у їх змісті не завжди використовують потенційні можливості дидактики, методики і суміжних наук для ефективного засвоєння синтаксису. Це зумовлено насамперед тим, що розроблена натеper методика не враховує сповна змін у меті й завданнях навчання української мови, особливостей застосування сучасних підходів, інноваційних методів, прийомів, організаційних форм і засобів навчання. Погоджуємося з твердженням Н.Бондаренко [1, с. 2], що причини недостатньої ефективності навчання синтаксису і пунктуації такі: низький рівень мотивації; зниження інтересу учнів до навчання; уповільнення темпу навчальної діяльності; недостатнє засвоєння учнями синтаксичної теорії і, як наслідок, – несформованість відповідних умінь (розрізняти словосполучення й речення, типи простого і складного речень; визначати структуру речення і його граматичну основу; розрізняти головні й другорядні члени; розпізнавати синтаксичні функції слів; встановлювати граматичну залежність між членами речення, смислові особливості й ознаки кожного різновиду, невміння використовувати їх під час побудови власних висловлювань тощо). Синтаксичні помилки – це наслідок недостатнього засвоєння знань і несформованості навичок. Не сприяють розв'язанню проблеми, на думку науковців [1, с. 3], також: неоднозначність трактування мовознавцями

окремих питань синтаксису; розбіжність у їх інтерпретації; нереалізованість теорії вивчення морфології на синтаксичній основі; недостатня розробленість теоретичних питань формування мовної компетентності у процесі навчання синтаксису; недостатня увага до текстологічного підґрунтя навчання синтаксису, що дає змогу комплексно реалізувати мовну, мовленнєву, соціокультурну й діяльнісну (стратегічну) змістові лінії; нераціональний розподіл навчального часу тощо.

Із методичного погляду, робота над синтаксисом на матеріалі тексту уможлиблює розв'язання мотиваційних, освітніх, пізнавальних, розвивальних, комунікативних й виховних завдань. Засвоєння синтаксису формує в здобувачів освіти уявлення про структуру мови, зв'язки між синтаксичним та іншими її рівнями; дає змогу оцінити функційні можливості всіх засобів мови тощо. Практичне значення опанування синтаксису в тому, що воно створює базу для розвитку граматичного ладу мовлення учнів, засвоєння синтаксичних норм української літературної мови; забезпечує мовленнєвий розвиток учнів у процесі здійснення комунікативно-мовленнєвої діяльності; створює підґрунтя для оволодіння пунктуаційними навичками. Традиційна методика навчання синтаксису в школі передбачає системно-описовий підхід до розгляду речення, який лише частково відповідає сучасним вимогам, тому останні дослідження містять нові підходи до зазначеної проблеми.

Отже, залишається незаперечним той факт, що в освітньому процесі вчителів української мови необхідно усвідомлювати лінгвістичні засади навчання синтаксису складного речення, що сприятиме формуванню синтаксичної компетентності учня.

Література

1. Бондаренко Н. В. Методи навчання української мови крізь призму компетентнісного підходу. *Дивослово*. 2013. № 12. С. 2–7.

2. Гнаткович Т. Д. Синтаксис простого та простого ускладненого речення : програма факультативного курсу для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням української мови. *Методичні діалоги*. 2010. № 2. С. 6–13.
3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. За ред. К. Г. Городенської. Київ : ВД Дмитра Бураго, 2017. 749 с.
4. Державний стандарт базової середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України № 898 від 30 вересня 2020 року URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartivpovnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>
5. Загнітко А.П. Методи, методики дослідження сучасного синтаксису. *Науковий вісник Чернівецького університету*. № 475–477. 2009. С. 207–213.
6. Концепція «Нова українська школа». Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 16 серпня 2016 р. URL : <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/>
7. Українська мова. 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (зі змінами, затвердженими наказом МОН України від 07.06.2017 № 804). URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalniprogrami-5-9-klas>.

Наталія ЯРЕМЧУК,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української та зарубіжної літератур
Університету Ушинського
Альона ТІСЕВИЧ,
студентка 3 курсу
історико-філологічного факультету
Університету Ушинського